

Радкевіч Вялета Ігаруна
ТАА “АДУКАР” (г. Мінск, Беларусь)
viyaleta.vashchylina@gmail.com

**“ЛЕГЕНДА АБ БЕДНЫМ Д’ЯБЛЕ І АБ АДВАКАТАХ САТАНЫ”
УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА Ў ЕЎРАПЕЙСКІМ
ЛІТАРАТУРНЫМ ПРАЦЭСЕ
(ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНЫ АСПЕКТ)**

Артыкул прысвечаны разгляду пытання інтэртэкстуальнага ўзаемадзеяння містэрый “Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны” У. Караткевіча з шэдэўрамі еўрапейскай літаратуры і ўласнай літаратурнай спадчынай, раскрываецца роля алюзій і цытат у раскрыцці ідэі твора.

Ключавыя словы: У. Караткевіч, “Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны”, “Фаўст”, “Боская камедыя”, “Маці Ветру”, Францыск Скарына, інтэртэкстуальнасць

The article is devoted to consideration of the issue of intertextual interaction of the mystery “The Legend of the Poor Devil and Satan’s Lawyers” by U. Karatkevich with masterpieces of European literature and one’s own literary heritage, the role of allusions and quotations in revealing the idea of the mystery.

Keywords: U. Karatkevich, “The Legend of the Poor Devil and Satan’s Lawyers”, “Faust”, “The Divine Comedy”, “Mother of the wind”, Francišk Skaryna, intertextuality

Творчасць Уладзіміра Караткевіча – яркі прыклад таго, як можна арганічна спалучаць агульначалавечае і нацыянальнае. Так, у містэрыі “Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны” творча пераээнсоўваюцца пошукі гэтаўскім Фаўстам адказаў на вечныя пытанні адносна прызначэння чалавека, пераствараецца вобраз Пекла, наследаваны з “Боскай камедыі” Дантэ [1]. Нацыянальнае раскрываецца праз літаратурныя цытаты з твораў самога У Караткевіча, якія ўзмацняюць патрыятычны пафас “Легенды...”.

Пачынаецца твор з каментарыя, у якім раскрываецца, пра каго гэта “містэрыя з інтэрмедыямі”, хто яе галоўныя героі, падаюцца звесткі і пра апавядальніка: “А легенду тую з вуснаў і кніг пераклаў і запісаў у замку Рагачыцкім філосаф вялікі, кнігалюб, думак ваявода і сын ваяводскі, пан Уладак княж Сымонаў сын Карагкевічаў <...>. І запісаў, дзеля спасення душы сваёй, а ўсім добрым людзям простым ку пчасцё і забаве і добраму навучанню” [2, с. 72]. У працывастаных радках чытаецца алюзія на прадмовы Францыска Скарыны да кнігі Бібліі, параўнаем: “Я, Францішак, Скарынін сын з Полацка, у лекарскіх навуках доктар <...> загадаў ціснуць рускаю моваю “Прыгчы” <...> дзеля карысці звычайных і простых людзей, для пашырэння добрых звычаяў [3, с. 134]. Адсылку да беларускага асветніка і ўсходнеславянскага першадрукара можна разумець як даніну павагі яго адданаму служэнню простым людзям у складаных, а часам і небяспечных умовах. Тэма служэння Радзіме і яе

народу займае ў творы цэнтральнае месца і раскрываецца праз вобраз д'ябла Рагача.

У пачатку “Легенды...” апавядальнік, нібы дантаўскі Вергілій, бярэ чытача за руку і суправаджае ў падарожжы па Пеклу. Ён знаёміць чытача з Яго Вялікасцю Сатаной, чый кабінет нагадвае кабінет доктара Фаўста, паведамляе пра здарэнне ў адной з секцый: д'ябал Рагач ненаўмысна парушыў строгія правілы, паменшыўшы ціск у катле, дзе пакутаваў юнак, які забіў пана, помсцячы за нявесту і родны край. Ад гэтага юнака Рагач атрымаў першы ўрок чалавечнасці: “Што значыць любіць? – спытаў Рагач. – Шкадаваць больш чым сябе, – адказаў яму хлопец” [2, с. 75]. За такі ўчынак Рагача аддалі пад суд пякельнай імперыі. Дарэчы, Пекла ў “Легендзе...” нагадвае своеасаблівую дзяржаву, дзе ў школах дзеці вывучаюць Стары завет, а ва ўніверсітэце на лекцыях па сусветнай літаратуры – “Фаўста” Гётэ. Вярхоўны суд прызнаў Рагача вінаватым і пастанавіў часова выгнаць яго на зямлю, дзе ён павінен выкупіць свае грахі адданай службай ідэям Сатаны.

Падчас інструктажу Рагач бачыць на экране праектара (алюзія на лостэрка ў “Фаўсце”) прыгожыя гарады і вёскі, на якія потым ляціць агонь. Такім чынам, Рагачу даюць зразумець, што яго галоўны абавязак – ствараць пекла на зямлі. Таксама ў гэтым эпізодзе чытач знаёміцца з дзвюма жанчынамі-антыподамі – прыгожай і жорсткай каралевай Агатай і чыстай душой Дубраўкай, яны адыграюць вырашальную ролю ў лёсе Рагача. Суддзя падманвае Рагача: “Запамытай, згодна даных разведкі зямля цвіце. Аб гэтым пішуць усе зямныя газеты... Нават з Амерыкі. Пастарайся знішчыць гэта” [2, с. 83]. З такім наказам Рагач ідзе ў цэнзурны камітэт, каб атрымаць вонкавы выгляд.

У гэты час старшыня цэнзаранга камітэта чытае “Боскую камедыю”: “Што ж, ідэя нядрэнная. Час, час выстаіць усё гэта ў камічным святле. І даўно трэба праславіць пекла”. Таксама старшыня высока ацэньвае талент Дантэ і пасылае яго нарадзіцца ў Фларэнцыю, каб там “нарэшце наступіў Рэнесанс”. Рагачу надаюць чалавечы выгляд, апранаюць у сярэднявечны касцюм вандроўнага шкаляра і адпраўляюць у Беларусь XVI стагоддзя.

На зямлі спачатку ён бачыць зялёныя пупчы, блакітныя рэкі, поўныя рыбы, а пасля заходзіць у вёску. І па тым, якая цішыня пануе ў ёй, па белых жалобных сцягах разумее: “Толад, – штурханулася ў галаве Рагача кароткае слова. – А казалі “цвіце”. Разведка, халера на іх! Дэзынфарматыры!...” [2, с. 86]. Д'ябал абураецца ад таго, што яму схлусілі.

У вёсцы Рагач рагуе ад пакутлівай галоднай смерці дзяўчыну. У хуткім часе перад ім з'яўляецца ў абліччы магната П'янды з Чапяліна д'ябал Скрогат Зубоўны, якога паставілі прыглядваць за асуджаным. Рагачу ўдаецца зманіць, быццам ён зрабіў не дабро для дзяўчыны, а зло, калі вярнуў яе да такога жыцця. Пасля набліжаецца кавалькада на чале з каралевай Агатай. У знак сваёй прыхільнасці яна дорыць Рагачу залаты пярсцёнак з ізумрудам – пропуск у палац.

Рогач і Дубраўка знаёмяцца: д'ябал выбірае сабе імя Андрэй, а прозвішча мяняе на больш мілагучнае – Рогач, каб не палохаць дзяўчыну. Цяпер ён не толькі выглядае як чалавек, але і носіць чалавечае імя. Рогач з Дубраўкай хаваюцца ад зборшчыкаў падаткаў у пушчы, там яны будуць хату, заводзяць гаспадарку. Нібы прадчуваючы хуткае расстанне, Дубраўка спявае песню пра шыпшынік і хатнюю ружу. Радкі гэтай песні ўзяты з верша самога У. Караткевіча – “Шыпшына і ружа” (1955): “Шыпшынік і хатняя ружа / Калісьці разам раслі, / Кахалі друг друга, любілі друг друга, / Без друга жыць не маглі. // Абняўшыся, ля агароджы / Стаялі ўсю ноч да зары, / І дзеткамі іх лічылі / Вішні і ясень стары” [2, с. 97].

Рогач жыве з каханай у пушчы і не спяшаецца рабіць зло. Таму перад ім з'яўляецца Скрогат Зубоўны, нагадвае пра абавязак і дае Рогачу тэрмін да вясны, каб той пакінуў Дубраўку, іначай у яго адбяруць памяць аб дзяўчыне і дабрыйні. Аднак Рогач не змог пакінуць каханую.

З вясной прыходзіць і бяда: у пушчу наведваюцца зборшчыкі падаткаў. Паміж імі і Рогачам завязваецца бойка, ён спрабуе ўцячы разам з Дубраўкай, але, як у песні пра шыпшыну і ружу, ад ворагаў збег толькі ён – дзяўчына трапляе ў палон. Да таго ж спраўдзілася папярэджанне Скрогата: з надыходам вясны Рогач забыўся пра Дубраўку.

Не памятаючы пра сваё каханне, Андрэй Рогач пайшоў блукаць па свеце. Дарогай над ім лунала песня: “Завялося чамусьці папамі, Што вялікі, як неба, грэх / Нашы дзеці і наша каханне, / Сонца, песні, кветкі і смех. // Я хацеў бы спытаць кардынала, / Як на свеце з'явіўся б ён сам, / Калі б Ева яблык не рвала / І калі б разгубіўся Адам?” [2, с. 104–105]. Гэтыя ж радкі сустракаюцца ў творы “Маці Ветру” (1956), прысвечаным Крычаўскаму паўстанню [4].

З дапамогай пярсцёнкі Рогач трапляе ў палац да каралевы Агаты. Далей паказваецца тыранічнае праўленне, пры якім на зямлі няма ніякіх законаў, акрамя жаданняў каралевы, а таксама жаклівых наступств такога беззаконня. Генералы каралевы Агаты развязваюць вайну, народ жыве ў чаканні канца свету. Рогач не вытрымлівае і адмаўляецца ад усіх прывілегій прыворанага жыцця, пакідае Агату, каб адшукаць сваю душу. Тым часам у горадзе пачынаецца смута, змоўшчыкі забіваюць каралеву Агату і яе сына. Смуту ў горадзе спыняе эпідэмія чумы. Скрогат Зубоўны абвінавачвае Рогача ў смерці Агаты і маленькага хлопчыка, бо Андрэй, па словах Скрогата, раз'юшыў супраць яе народ. У гневе Рогач крычыць: “Я ненавіджу вас. Я абдумаў. Я многа нагршыў, але я зразумеў сярод вас, што я ненавіджу. Ненавіджу самага страшнага ворага: хлусню. Ненавіджу голад, ненавіджу зло, ненавіджу ханжаства. Будзьце вы праклятыя!” [2, с. 154]. Рогач плача, але толькі адной паловай свайго твару, бо ён усё яшчэ напалову д'ябал, але ўжо напалову чалавек.

Ён ідзе ў горад, дзе пануе чума. На плошчы Рогач бачыць жанчыну, якая прымае яго за свайго сына і, паміраючы, бласлаўляе: “Ты будзеш жыць. Імем мацярынскай любові даю табе адпушчэнне грахоў. Усіх. Мінулых і сучасных” [2, с. 157]. Калі каханне чыстай і вернай Дубраўкі абудзіла ў Рогачы парасткі чалавечнасці, то любоў чужой маці дапамагла яму канчаткова зразумець, хто ён і дзе яго месца. Рогач звяртаецца да Духа Зямлі – жыватворчай сілы: “Дай мне смяротную долю. Простыя такія вялікія – дай мне быць простым. Злітуйся. Дай. Дай быць чалавекам сярод людзей. Ведаць, што я смяротны, як яны. І павінен любіць і шкадаваць іх, таму што яны смяротныя, як я, і слабыя, як я... Дух Зямлі...” [2, с. 157]. Рогач ачышчаецца і нараджаецца як чалавек, яго перараджэнне спыняе чуму. Як і ў пачатку свайго зямнога блукання, ён выходзіць з лесу, але сустракае не вымерлую вёску, а кавалькаду, сярод яе вершнікаў аказваецца Дубраўка. Прайшоўшы выпрабаванне зямным пеклам, Рогач усё ж такі здолеў прайсці праз вечнасць, стаць Чалавекам. На развітанне Рогач кажа: “Але пекла пад зямлёй не будзе. А зямное пекла мы таксама знішчым” [2, с. 159]. Сэнс гэтых слоў сугучны з высновай Фаўста аб прызначэнні чалавека: толькі той варты жыцця і волі, хто гатовы дзеля іх шгодны ісці на бой, хто прагне жыць у свабоднай працы на свабоднай зямлі [5].

Арыентуючыся на шэдэўры сусветнай літаратуры, У. Караткевіч стварыў самабытны і арыгінальны твор, у якім сцвярджаюцца агульначалавечыя ідэалы добра, справядлівасці, свабоды. Яго імкненне пераасэнсаваць гісторыю Беларусі, пакінуць нашчадкам духоўны завет абумовіла наяўнасць у творы літаратурных цытат і алюзій, што падштурхоўвае чытача да аналітычнай працы над зместам містэрыі.

Літаратура

1. Чарота, У. Рэцэпцыя спадчыны Дантэ Аліг’еры ў творчасці Уладзіміра Караткевіча / У. Чарота // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг’еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча: матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22–24 кастрычніка 2015 г. : у 2 ч. Ч. I. / пад рэд. Г. М. Бутырчык. – Мн. : БДУ, 2016. – С. 95–103.

2. Караткевіч, У. Легенда аб бедным д’ябле і аб адвакатах Сатаны / У. Караткевіч // Збор твораў : у 25 т. Т. 5: Легенды. Навела. Паэма. Аповесць / рэд. В. Іўчанкаў. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2013. – 541 с.

3. Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / уклад., прадм. і камент. І. Саверчанкі. – Мн. : Беларускі кнігазбор, 2007. – 608 с.

4. Караткевіч, У. Маці Ветру [Электронны рэсурс] / У. Караткевіч. – 2023. – Рэжым доступу: https://royallib.com/read/karatkevch_uladzmr/mats_vetru.html#0. – Дата доступу: 14.11.23

5. Супранкова, Т. Матывы фаўсціяны ў «Легендзе аб бедным д’ябале і аб адвакатах сатаны» Ул. Караткевіча / Т. Супранкова // Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі. – Мн. : МДЛУ, 2021. – С. 149–155.